

Prehlbovanie spirituality u Rómov ako cesta k zlepšeniu sociálno-ekonomického postavenia Rómov na Slovensku

Deepening spirituality in Romani as a way to improve socio-economic situation of Romani in Slovakia

Peter Vansač

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, Detašované pracovisko Košice - bl. Z G. Mallu, Požiarnická 1

Recenzent: prof. PhDr. František Hanobik, PhD.

Abstrakt

Cieľom nášho príspevku je zapojiť sa do diskusie na akademickej pôde o Rómskej sociálnej reforme. V našom príspevku sa zameriavame na potrebu prehĺbenia spirituality u Rómov na Slovensku. Jednotlivé cirkvi a náboženské spoločnosti, ktoré sa podieľajú na prehlbovaní spirituality u Rómov, nutne musia vychádzať z ich vlastnej identity. Identita má smerovať kňazov a pastoračných pracovníkov k tomu, aby využívali špecifické prostriedky, ktoré nie sú cudzie pre túto etnickú skupinu a ktoré by viedli Rómov k integrácii a v konečnej miere k spáse nesmrteľnej duše.

Kľúčové slová:

Identita. Integrácia. Religiozita. Róm. Spiritualita.

Abstract

The aim of this paper is to contribute to discussion on the academic land of Romani

social reform. In this paper, we focus on the need to deepen the spirituality of Romani in Slovakia. Individual churches and religious communities involved in deepening spirituality in Romani necessarily must count with their own identity. Identity has direct the priests and pastoral workers to use specific resources, which are not foreign to this ethnic group, what would lead to the integration of Romani and in the final extent to the salvation of immortal souls.

Key words:

Identity. Integration. Religiousness. Romani. Spirituality.

Úvod

Prehlbovanie spirituality v Rómov znamená podľa slov pápeža sv. Jána Pavla II. uskutočňovať novú evanjelizáciu, ktorá je duchovnou činnosťou v praxi, to znamená „hlásať a žiť evanjelium.“

doc. ThDr. Peter Vansač, PhD.

Z časového hľadiska to je dlhodobý projekt tak, ako je aj Rómska reforma dlhodobým projektom. Z tohto dôvodu, keď Rómska reforma má priniesť zmenu v Rómskej komunite, tá zmena musí nastať v prvom rade v zmýšľaní srdce tých, ktorých sa to týka. Zmýšľanie srdce je možné dosiahnuť len duchovnými prostriedkami a to predovšetkým ohlasovaním evanjelia.

Identita Rómov

Podľa Pápežskej rady pre pastoračiu migrantov a cestujúcich (ďalej Pápežská rada) rómsku identitu nie je jednoduché odhaliť, preto že je dynamická, nestála a navyše vychádza na svetlo len v narušených vzťahoch medzi Rómami a Nerómami. Avšak na druhej strane Pápežská rada v Smerniciach pre pastoračiu Rómov zdôrazňuje, že možno oprávnene hovoriť o súbore prvkov, ktoré v istom zmysle predstavujú charakteristický spôsob ich existencie. Rómska identita podľa Pápežskej rady je podstatne poznačená sklonom k putovaniu a túlavému životu. Aj keď dnes je trvalo alebo čiastočne usídlená veľká časť Rómov avšak tieto formy ich života nenarúšajú vnímanie seba samých ako odlišných od Nerómov.¹

Podľa Bowie (2008) „vnútorné ja“ a „pravá rómska“ identita sú spojené s vnútorným telom a odráža sa v nepoškvrnenosti príbytku a uprataného vnútorného dvora, ktorý je udržiavaný v čistote. Okelyová In: (Bowie, 2008) upozorňuje na mnohé oblasti možného nedorozumenia medzi Rómami a Nerómami. Nerómovia vidia len vonkajšok rómskeho obydľia a z tohto dôvodu pokladajú Rómov za ľudí, ktorí nedodržia základné pravidla a normy, a za ľudí „špinavých.“ Róm považuje neróma za znečisteného a snaží sa chrániť svoje vnútorné ja pred nebezpečenstvom, ktoré pochádza od väčšinovej spoločnosti. Ako národnostná skupina sú Rómovia v neustálom ohrození, a to aj dobre mienenými pokusmi zo strany nerómov zapojiť ich do väčšinovej spoločnosti a viesť ich k tomu, aby viedli taký život ako nerómovia.² Obava, že budú pohltení a zbavení vlastnej identity v nich utvrdzuje odpor voči asimilácii, ale v istom zmysle aj voči samotnej integrácii. Pápežská rada zdôrazňuje ešte jednu skutočnosť a to, že dlhé dejiny ich izolácie, sporov, nepochopenie zo strany majoritnej spoločnosti zanechali na rómskej mentalite stopu, prejavujúcu sa nedôverčivým

¹ PÁPEŽSKÁ RADA PRE PASTORÁCIU MIGRANTOV A CESTUJÚCICH: *Smernice pre pastoračiu Rómov*, čl. 12 – 13.

² BOWIE, F.: *Antropologie náboženství*, Portál s.r.o., Praha, 2008, s. 77.

doc. ThDr. Peter Vansač, PhD.

postojom voči druhým, ako aj tendenciou uzavrieť sa do seba.³

Religiozita Rómov na Slovensku

S identitou človeka úzko súvisí aj jeho religiozita. Je zaujímavé skúmať religiozitu Rómov, nakoľko ich pobyt nie je viazaný na jedno územie. Preto Pápežská rada konštatuje, že religiozita Rómov závisí od krajiny kde Rómovia bývajú, či už ide o náboženstvo luteránske, katolícke, pravoslávne, moslimské alebo iné, často bez toho, aby sa zaujímali o rozdiely medzi nimi.⁴

V r. 2010 Slovenská akadémia vied robila výskum religiozita Rómov pod názvom Sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou „SIRONA 2010“.

Kľúčové zistenia autori zhrnuli do troch bodov:

1. Mnohé špecifiká rómskej religiozity vyplývajú z ich neúčasti na majoritnom kulte. Ich neúčasť je priamo podmienená ich statusom. Z ich segregácie vyplýva aj situačne podmienená náboženská vylúčenosť.
2. Mnohé špecifiká rómskej religiozity vyplývajú z nedostatku výmeny informácií

a zdieľania hodnôt s majoritnou spoločnosťou.

3. Religiozita všeobecne (ako u majoritnej, tak rómskej populácie) má tri zložky a to:

1. členstvo v niektorej cirkvi alebo v náboženskej spoločnosti, 2. účasť na aktivitách cirkvi, 3. viera. Z dôvodov, ktoré sme uviedli (v bode 1 a 2) účasť na aktivitách cirkvi je minimálna – obmedzuje sa na prijatie sviatosti krstu a manželstva a na pohreb. Výskum SIRONA 2010 zistil aj skutočnosť, ktorú by si mali uvedomiť predovšetkým biskupi Slovenska a to, že „v mnohých lokalitách dominantné cirkvi nemajú záujem pracovať s Rómami a aktívnejšie ich začleniť do lokálneho náboženského života.“⁵

Autori výskumu SIRONA 2010 uvádzajú tieto základné črty rómskej religiozity:

- a) veľmi flexibilná forma uctievania „posvätna“ (s Bohom sa dá rozprávať hocikde a hocikedy; Boh nie je viazaný iba na oficiálne miesto kultu určené cirkvami);
- b) vzťahy s Bohom majú charakter konkrétnych a pragmatických kontraktov (obojsťranne záväzných);
- c) odlišné vnímanie funkcie kostola s dôrazom na domácu (privátnu) zbožnosť;
- d) osobité vnímanie funkcie a osobnosti kňaza;

³ PÁPEŽSKÁ RADA PRE PASTORÁCIU MIGRANTOV A CESTUJÚCICH: *Smernice pre pastoračiu Rómov*, čl. 13.

⁴ PÁPEŽSKÁ RADA PRE PASTORÁCIU MIGRANTOV A CESTUJÚCICH: *Smernice pre pastoračiu Rómov*, čl. 15.

⁵ PODOLINSKÁ, T., HRUSTIČ, T.: Boh medzi bariarami, Sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou, ÚEt SAV Bratislava 2010, s. 16-18.

doc. ThDr. Peter Vansač, PhD.

- e) akcent na individuálne a osobné prežívanie viery v Boha (osobný až familiárny vzťah k Bohu);
- f) dôraz na náboženské sankcionovanie a definovanie komunitného morálneho kódexu;
- g) špecifický vzťah k základným teologickým dogmám a kresťanským sviatostiam (krst, manželstvo, pohreb);
- h) výnimočný význam mariánskeho kultu;
- i) dôraz na prítomného a aktívneho Boha, ktorý priamo za života človeka trestá a odmeňuje;
- j) konkrétnosť predstáv o posmrtnom živote;
- k) konkrétnosť predstáv o Bohu, (antropomorfizmus);
- l) silná viera v snový symbolizmus;
- m) živá viera v revenantizmus;⁶
- n) predstavy o možnosti manipulovať s posvätnom (napríklad prostredníctvom mágie, slovnej alebo kontaktnej).⁷

Špecifiká evanjelizácie Rómov

Rómska kultúra, zdôrazňuje Pápežská rada, je taká špecifická, že sa s ňou nedá zladať evanjelizácia vedená „zvonka“ akoby vnucujúcim spôsobom. Cirkev sa má stať v istom slova zmysle sama

rómskou medzi Rómami, aby sa zasa oni mohli podieľať na živote Cirkvi. To si vyžaduje pastoračný postoj charakterizovaný priateľstvom a spolu prežívaním, preto je na pastoračných pracovníkov, aby sa ponorili do života Rómov a prežívali spolu ich životné podmienky. Pre týchto pracovníkov platí to, čo zdôrazňuje II. Vatikánsky koncil, že „majú poznať ľudí, medzi ktorými žijú a byť s nimi.“⁸ Podľa pápeža Jána Pavla II. pri ohlasovaní evanjelia iným kultúram a teda aj rómskej kultúre, sa má vteliť evanjelium do kultúry tohto etnika. Čiže inkulturácia znamená zapojenie vnútorných kultúrnych hodnôt do kresťanstva tak, aby sa Cirkev stala zrozumiteľnejšou pre rómsku kultúru.⁹ Evanjelizácia má viesť Rómov k integrálnemu rozvoju a tento rozvoj nie je možný bez vzdelania, zdôrazňuje Pápežská rada.¹⁰

Kmecová na túto tému uvádza: „rozvoj nie iba hospodársky sa hodnotí a usmerňuje podľa povolania človeka, chápaného v jeho úplnosti, teda podľa jeho duchovných rozmerov. Človek bezpochyby potrebuje stvorené majetky a priemyselné

⁶ Viera v schopnosť mŕtvych vracieť sa na tento svet a zasahovať do vzťahov medzi živými. Viac pozri napríklad Schmitt 2002.

⁷ PODOLINSKÁ, T., HRUSTIČ, T.: Boh medzi bariérami, Sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou, ÚEt SAV Bratislava 2010, s. 19.

⁸ PÁPEŽSKÁ RADA PRE PASTORÁCIU MIGRANTOV A CESTUJÚCICH: *Smernice pre pastoraáciu Rómov*, čl. 38.

⁹ JÁN PAVOL II.: *Redemptoris missio*, O stále platnosti misijného poslania, Zvon Praha 1994, čl. 52.

¹⁰ PÁPEŽSKÁ RADA PRE PASTORÁCIU MIGRANTOV A CESTUJÚCICH: *Smernice pre pastoraáciu Rómov*, čl. 51.

doc. ThDr. Peter Vansač, PhD.

výrobky, zlepšované neustálym vedeckým a technologickým pokrokom. A stále voľnejší prístup k hmotným dobrám, jednak ide v ústrety potrebám človeka, jednak otvára nové obzory. Ak jestvuje nebezpečenstvo nemiernej spotreby vecí a umelého vytvárania potrieb, tak jestvuje aj nebezpečenstvo, že človek nebude mať prístup k základným životným potrebám.“¹¹

Kotradyová zdôrazňuje, že: „vzdelanostná úroveň je jedným z najdôležitejších faktorov, ktorý podmieňuje kvalitu všetkých oblastí spoločenského a individuálneho života. Vzdelanie pre Rómov nepredstavuje niečo dôležité, čo im má pomôcť vo vlastnom vývoji. Rómovia vždy žili zo dňa na deň, tu a teraz a vzdelanie a duchovné hodnoty, ktoré majú prinášať ovocie niekedy v budúcnosti, im pripadajú nepotrebné. S tvrdením, že vzdelanie, predovšetkým primárne podmieňuje výber povolania, nemožno nesúhlasiť. Dosiahnuť však vyššie vzdelanie ako je vzdelanie základné, je v dnešnej dobe spojené s nemalými finančnými prostriedkami a preto sa pre rómsku etnicitu stáva nedosiahnuteľné. Je pravda, že rómske deti musia v prístupe k vzdelaniu prekonávať

náročnejšie prekážky než deti z iných etnických skupín.“

Medzi typické prekážky, ktoré musia prekonávať rómske deti vo vzťahu k vzdelaniu patria:

geografická izolácia

nízke očakávania zo strany rodičov a učiteľov

obmedzená znalosť slovenčiny

bezdôvodné preradenie detí do špeciálnej školy

predsudky nerómskych žiakov a učiteľov, že Rómovia nie sú schopní učiť sa.

Tieto okolnosti vedú k prehĺbeniu ich sociálneho vylúčenia.¹²

Pápežská rada preto zdôrazňuje, že systematické vzdelávanie Rómov si vyžaduje úsilie vlád, rómskych organizácii Cirkvi, aby sa ono realizovalo spôsobom, ktorý bude prihliadať na špecifiká kultúry a prostredia.¹³

Evanjelizácia má napomôcť správne pochopiť „integráciu.“ Integráciu treba bezpodmienečne podporiť, pričom má smerovať k plnému začleneniu rómskeho života a rómskych tradícií do celku

¹¹ KMECOVÁ, J.: Vlastnícké práva v prospech chudobných, In: BĚREŠOVÁ A., ŠRAMKA, M.: „Zdravie, chudoba a sociálne vylúčenie z aspektu pomáhajúcich profesií“, Zborník príspevkov VI. vedecko-odbornej konferencie s medzinárodnou účasťou 22. – 23. október 2010, Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, Bratislava 2011, s. 154.

¹² KOTRADYOVÁ, K.: Príčiny sociálnej exklúzie v rómskych osadách, In: VYHNAL, P., SLOVIKOVÁ, E. (ed.): Spoločnosť, kríza, rodina, Zborník príspevkov z III. ročníka vedecko-odbornej konferencie Sociálne poslanstvo Jána Pavla II. pre dnešný svet s medzinárodnou účasťou konanej v dňoch 25. a 26. marca 2010, Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta, 2010, s. 297-298.

¹³ PÁPEŽSKÁ RADA PRE PASTORÁCIU MIGRANTOV A CESTUJÚCICH: *Smernice pre pastoráciu Rómov*, čl. 51.

doc. ThDr. Peter Vansač, PhD.

ostatných kultúr, zároveň s rešpektovaním toho, čo je jej vlastné. Rozhodne však treba odmietnuť pokusy o asimiláciu vedúcu k zničeniu rómskej kultúry tým, že sa rozpustí vo väčšinovej kultúre. Róm začlenený do spoločnosti Nerómov musí ostať naďalej sám sebou a uchovať si vlastnú identitu. Okrem toho je žiaduce dobre poznať situáciu rómskeho spoločenstva zvnútra. Veľmi často totiž verejné autority pod tlakom nehumánnych činov, ktoré rozvíria verejnú mienku alebo pod vplyvom konania rómskych združení a osôb poukazujúcich na neľudské podmienky života týchto rodín, riskujú, že príjmu unáhlené rozhodnutia o tom, aké opatrenia treba zaviesť. Evanjelizácia Rómov je poslaním celej Cirkvi, preto by žiadny kresťan nemal ostať ľahostajný voči ich vytláčaniu na okraj, či ich odlúčenosti od kresťanskej komunity. I keď má pastorácia Rómov svoje špecifiká a vyžaduje si, aby každý, kto sa jej venuje, mal primeranú a špecifickú formáciu, predsa sa otvorený postoj voči ich prijatiu musí prejavovať v celom katolíckom spoločenstve.¹⁴

Špecifické aspekty Rómskej pastorácie

Odovzdávanie viery v malých skupinách. Tie uľahčujú osobný prístup pri

¹⁴ PÁPEŽSKÁ RADA PRE PASTORÁCIU MIGRANTOV A CESTUJÚCICH: *Smernice pre pastoráciu Rómov*, čl. 51 – 57.

odovzdávaní skúsenosti viery, lebo v nich sa všetci podieľajú na rovnakých udalostiach, ktoré sa vysvetľujú vo svetle evanjelia, pričom majú možnosť podeliť sa o vlastnú skúsenosť s Pánom.¹⁵

Pápež Pavol VI. v exhortácii *Evangelií nuntiandi*, píše o malých spoločenstvách, ktoré sa vytvárajú za účelom dôkladnejšie poznať pravdy viery, praktizovať lásku k blížnym, prijímať sviatosti. Tieto spoločenstva, ktoré sa vytvárajú na základe veku, sociálnych a kultúrnych podmienok majú podporu Cirkvi.¹⁶ Na takomto princípe je založené Rómske pastoračné centrum v Čičave, v rámci ktorého vytvorili spoločenstvo apoštola Pavla, ktorého členmi sú dospelí a mladí Rómovia. Momentálne zahŕňa 15 malých spoločenstiev, ktoré sa pravidelne modlia.¹⁷

Božie slovo má ohlasovať ten, kto je s nimi solidárny a takto sa prejavil a prejavuje. V konkrétnych súvislostiach katechézy je navyše dôležité neustále využívať dialóg, ktorý umožňuje Rómom predstaviť svoje chápanie Boha i prežívanie svojho vzťahu k nemu. Prežité situácie často vypovedia viac, ako priveľa myšlienok, pri ktorých

¹⁵ PÁPEŽSKÁ RADA PRE PASTORÁCIU MIGRANTOV A CESTUJÚCICH: *Smernice pre pastoráciu Rómov*, čl. 57.

¹⁶ PAVOL VI.: *Evangelií Nuntiandi*, Posynodálna apoštolská exhortácia o ohlasovaní evanjelia v dnešnom svete, Spolok Svätého Vojtecha Trnava 1999, čl. 57.

¹⁷ <http://www.mojakomunita.sk/web/pcr-cicava>

doc. ThDr. Peter Vansač, PhD.

hrozí nebezpečenstvo, že sa v nich stratia.¹⁸ Rómovia majú veľkú obrazotvornosť a z tohto dôvodu je dobré, ak sa im pravdy evanjelia podávajú plasticky v obrazoch. Na základe týchto obrazov je možné u nich budovať skutočnú spiritualitu.

Preklad liturgických textov a modlitebných kníh do jazykov používaných Rómami odporúča urobiť Pápežská rada. V rámci svojich odporúčaní uvádza aj využitie hudby, ktorú si Rómovia veľmi cenia a pri liturgických sláveniach je veľmi cenným prínosom.

Púte sú takým prejavom nábožnosti, ktorý si Rómovia veľmi cenia. Ponúkajú totiž príťažlivé okamihy pre rodinné stretnutia. Často sa potom „posvätné miesta“ stretania so „svätcom“ alebo „sväticou“ viažu na rodinnú históriu. Udalosť, sľub, cesta modlitby – prežívané ako osobné stretnutie s „Bohom svätca alebo svätice“, upevňujú základy vernosti rómskej skupiny. Ak sa Cirkev prostredníctvom prítomnosti kňazov, rehoľníkov a laikov podieľa na modlitbe Rómov a snaží sa pochopiť ju, ak slávi ich krsty a požehnáva ich manželstvá, potom púť disponuje jej účastníkov na skúsenosť katolíckosti, ktorá vedie od konkrétnej „svätice“ alebo „svätca“ k osobe Krista a k cirkevným vzťahom s

Nerómami. Rovnako aj krsty konané na týchto pútnických miestach sa môžu sláviť s väčšou hĺbkou a opravdivosťou, pretože tieto miesta sú pre Rómov najbližšie a sami si ich už dávno vybrali. Pri týchto príležitostiach bude tiež možné pomocou katechézy prispôsobenej dospelým a vychádzajúcej z ich vlastnej religiozity, prehĺbiť vieru v Krista.¹⁹

Záver

Zmysel sociálnej práce je v tom, že vedie človeka k svojpomoci. Taktiež aj Rómska reforma vychádza z tejto myšlienky viesť Rómov, ktorí sú na okraji spoločnosti k tvorivému a pravdivému životu. Táto skutočnosť si vyžaduje mnoho práce od sociálnych pracovníkov, ale aj mnoho práce od duchovných jednotlivých cirkví.

Zoznam bibliografických odkazov:

BOWIE, F.: *Antropologie náboženství*, Portál s.r.o., Praha, 2008, ISBN 978-80-7367-378-9.

BOŽIK, J. (2007) Aktuálne problémy regionálneho školského manažmentu. In: VEDA –VZDELÁVANIE – PRAX: Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Nitra: PdF UKF v Nitre, 2007. 51 s. ISBN 978-80-8094-203-8.

¹⁸ PÁPEŽSKÁ RADA PRE PASTORÁCIU MIGRANTOV A CESTUJÚCICH: *Smernice pre pastoráciu rómov*, čl. 60.

¹⁹ PÁPEŽSKÁ RADA PRE PASTORÁCIU MIGRANTOV A CESTUJÚCICH: *Smernice pre pastoráciu rómov*, čl. 61, 70.

doc. ThDr. Peter Vansač, PhD.

JÁN PAVOL II.: *Redemptoris missio*, O stáله platnosti misijného poslání, Zvon Praha 1994, ISBN 80 – 7113 – 101 – 6.

KMECOVÁ, J.: Vlastnícké práva v prospech chudobných, In: BÉREŠOVÁ A., ŠRAMKA, M.: „Zdravie, chudoba a sociálne vylúenie z aspektu pomáhajúcich profesií“, Zborník príspevkov VI. vedecko-odbornej konferencie s medzinárodnou účasťou 22. – 23. október 2010, Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, Bratislava 2011, s. 154. ISBN 978-80-89464-06-7.

KOTRADOVÁ, K.: Príčiny sociálnej exklúzie v rómskych osadách, In: VYHNAL, P., SLOVIKOVÁ, E. (ed.): Spoločnosť, kríza, rodina, Zborník príspevkov z III. ročníka vedecko-odbornej konferencie Sociálne posolstvo Jána Pavla II. pre dnešný svet s medzinárodnou účasťou konanej v dňoch 25. a 26. marca 2010, Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta, 2010. s. 297-298, ISBN 978-80-8084-610-7.

OLÁH, M. - ONDRUŠOVÁ, Z. - BOŽIK, J. – PALUN, M. (2011) *Introducere în studiul și istoria asistenței sociale*. Ediția: întâi. Nadlac : Anul apariției: 2011. Nr. pagini: 98. – ISBN 973-9942-29-9

OLÁH, M. – IGLIAROVÁ, B. (2013) *Sociálne služby*. / 1 vyd. – Bratislava :

IRIS, 2013. – 146 str. ISBN 978-80-89238-97-2.

OLÁH, M. - MRÁZKOVÁ, I. - BOŽIK, J. (2010) *Sociálnoprávna ochrana a sociálna prevencia rizikových detí v Slovenskej Republike*. In: *Politiky a paradigmatá sociálnej práce: Co jsme zdedili a co s tím udeláme?* Recenzovaný zborník z konferencie. – 1. vyd. – Zlín: Fakulta humanitních studií Univerzity Tomáše Bati ve Zlíne, 2010. – 200 s. – ISBN 978-80-7318-994-5

PÁPEŽSKÁ RADA PRE PASTORÁCIU MIGRANTOV A CESTUJÚCICH: *Smernice pre pastoračiu Rómov*, [online]. Rím 2005, [citované 2013-09-20]. Dostupné na internete: <http://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-vatikansky-ch-uradov/c/smernice-pastoracia-romov>

PAVOL VI.: *Evangelií Nuntiandi*, Posynodálna apoštolská exhortácia o ohlasovaní evanjelia v dnešnom svete, Spolok Svätého Vojtecha Trnava 1999, ISBN 80 -7162–266–4.

PODOLINSKÁ, T., HRUSTIČ, T.: *Boh medzi barierami, Sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou*, ÚEt SAV Bratislava 2010, ISBN 978-80-89027-34-7, [online]. [citované 2013-09-20]. Dostupné na internete:

http://www.uet.sav.sk/files/socialna_inkluzia_romov_nabozenskou_cestou.pdf

doc. ThDr. Peter Vansač, PhD.

www.mojakomunita.sk/web/pcr-cicava

VALLOVÁ, J. - BOŽIK, J.

(2011) Deduction of the administrative-legal responsibility as a consequence of aggression in the domestic environment.

In: *Clinical Social Work* 3/2011. Vienna:

International Scientific Group of Applied

Preventive Medicine, 2011. – 182 s. –

ISSN 2076-9741

Kontakt na autora:

doc. ThDr. Peter Vansač, PhD.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety

Detašované pracovisko Košice - bl. Z G.

Mallu, Požiarnická 1

040 01 Košice

e-mail: pvensac@sinet.sk